

DOMINIS SECULARS, PATRIMONI ECLESIASTIC I RENDES DECIMALS A LA MALLORCA CRISTIANA

JOSEP FC. LOPEZ BONET

1. Ocupació dels delmes per part dels porcioners laics i dotació parroquial

Immediatament després de la conquesta, els beneficiaris de terres del repartiment ocuparen els delmes íntegres, potser fent per endavant concessió d'una fracció dels productes constitutius del delme a les parròquies, que estaven plenament instal·lades divuit anys més tard, segons coneixem per una butlla papal de l'1-4-1248.¹ Cal remarcar que no tenim cap testimoni directe de la dotació de l'estipendi que s'ha anomenat *delme parroquial*, si bé no tan sols constitueix una tradició mantinguda per tots els cronistes posteriors,² sinó que resulta imprescindible per entendre les successives distribucions dels delmes de què tot seguit tractarem.

El primer problema que ens surt a camí és si la fracció del **delme** destinada a la parròquia anava o no acompanyada d'una altra prestació sota concepte de **primícia**, cosa que es podria suposar, ja que a una donació de 5 d'abril de 1232 feta per Jaume I a l'Església de Mallorca i a l'abat Bernat de Sant Feliu de Guíxols proposat pel primer bisbat —donació que, com que no arribà a prendre possessori l'abat, va quedar sense efecte— la menció que es fa és a «*decimam et primiciam*»³ i així mateix mencions a «delmers e premiers» i a la primícia apareixen sovint a la documentació⁴.

Tenim, emperò, més d'una raó per afirmar que, a Mallorca, primícia i l'anomenat *quart* parroquial són la mateixa cosa o, millor dit, que el «quart» del delme transferit a la parròquia local substitueix o s'identifica amb la primícia: en primer lloc, el mateix fet que fossin els mateixos arrendataris de la recaptació dels delmes o delmers els que retiraven el «quart» parroquial abans de delmar les altres fraccions destinades al rei i al bisbe-i-capítol, raó per la qual eren denominats «delmers i primiciers»; en segon lloc, el fet que una aportació d'un 1/40 (1/4 d'un desè, en el cas del delme del gra, que era en general d'un 10%) sigui un tipus de primícia habitual a altres regnes com és ara la Corona de Castella —on la primícia era entre 1/40 i 1/60 segons els casos—⁵ i, per fi, mencions documentals com, per exemple, l'afirmació feta a l'informe del bisbat de l'illa davant Carles III en relació amb la misèria de les parròquies insulars⁶ el 13 d'octubre de 1772, on es deia clarament que «*no se conoce ni se paga el derecho que en Castilla llaman primicia*».

L'ocupació dels delmes per part dels porcioners laics —i eclesiàstics en el seu caràcter de senyors o barons seculars— és, a Mallorca i a la Corona d'Aragó en general, conseqüència de donació papal per drets de conquesta o «*creuada*» contra els infidels⁷ i no d'usurpació, apropiació forçada o implantació d'una discutida permanència *feudal* que, tanmateix, si bé n'és un indici, no pot definir per si sola un sistema.

La doctrina decimal duta a la pràctica, consistent en la retenció per drets de conquesta dels delmes *íntegres* en mans dels titulars del domini territorial, basada en donacions papals als reis d'Aragó a canvi del compromís d'aquest de constituir esglésies parroquials, monestirs o capelles i dotar-los convenientment, és exposada reiteradament a diversos processos i informes del Reial Patrimoni i, sobretot, és reafirmada pel mateix monarca al moment del repartiment de la porció reial de l'illa:⁸

«demenam tot lo deume, en així de les caualleries com de les reals heretats»
o, en la versió llatina:

«*petimus etiam omne decimum tam de cavalleriis quam de regalibus hereditatibus*».

Prova que el rei retingué els delmes i els anà concedint als porcioners junt amb el territori que a cada un li pertocàs al repartiment és el text de la donació fallida que va fer a Barcelona el 5 d'abril de 1232, que hem citat, seguit per continus i nombrosos testimonis. Posem com a exemple el cas del preposít de Tarragona, Ferrer, especialment emparat pel rei Jaume, que proclamà la seva protecció als béns i terres rebudes per aquell al repartiment «*cum decimis, primitiis et cum omnibus omnino iuribus, tam temporalibus quam spiritualibus*», en document formalitzat el 31 de març de 1230, potser després d'haver patit Ferrer el saqueig de les seves possessions a la ciutat pels combatents descontents amb la marxa del repartiment; entrava en conflicte l'Església de Tarragona amb el nou bisbat de l'illa —atès que el de Tarragona, fent-se el desentès de diverses butlles papals, continuava pretenent que li devia subordinació la Seu de Mallorca—, el monarca ha de recordar al bisbe Ramon de Mallorca —que en represàlia reclamava els delmes de la porció del bisbat de Tarragona a Mallorca— que no podia exigir tal prestació perquè: «*vos enim bene scitis quod antequam dictam terram eidem Prepositio restitueremus nos eandem decimaueamus totam*».⁹ L'exemple indica que, fins i tot en els casos de les porcions obtingudes per dignataris o institucions religioses, o als quals havien estat concedides, el rei havia percebut abans tot el delme i l'havia tramès junt amb la possessió en ple domini, sense que hagués pertocat cap dret primigeni a l'Església de Mallorca.

El fet que delmes i primícies —perquè, insistim, les primícies no constitueixen a Mallorca més que una fracció del delme i no un concepte diferent— estaven en mans també dels altres barons distints del monarca es demostrava per si sol (a part dels diferents testimonis i memorials esmentats a la nota 8) pel fet que, a partir de 1239, aconseguí la nova diòcesi mallorquina la cessió de part d'aquets retinguts en mans laiques, d'eclesiàstics o d'institucions titulars de dominis. El mateix Capítol de la Seu de Mallorca obtingué butlles papals¹⁰ insistint a exigir d'alguns eclesiàstics, barons, cavallers i laics que dotassin convenientment la diòcesi o, a canvi, retornassin els delmes, cosa que suposa una clara confirmació més —i aquesta de font eclesiàstica— de la possessió original dels delmes en mans dels titulars de porcions del territori.

2. Donacions del «desè» a l'Església de Mallorca

L'Església de Mallorca, com a institució, i a més del «quart» parroquial, va obtenir per fi, per constituir el patrimoni de la nova diòcesi insular, la dotació que sembla que era el compromís i la condició per poder els conqueridors posseir els delmes i primícies, consistent en un desè de les possessions territorials que havia aconseguit cada un dels porcioners o subporcioners. Encara que no figura especificat als antecedents del compromís que la dotació hagués de consistir de precís en aquest determinat percentatge,¹¹ sí que tenim testimonis documentals de tota la sèrie de concessions i fins i tot del destí (llogaments en emfiteusi) que va donar la nova diòcesi a aquest territoris, tot i que en general no ens consten les ubicacions exactes de les possessions concedides al moment de la transferència dels *desens*.¹²

3. Distribució territorial després de la conquesta

Després de les dotacions (que es van obtenint molt espaiadament entre 1230 i 1249), és a dir, a mitjans del segle XIII, els nous territoris insulars adquirits per la Corona d'Aragó es presenten, doncs, distribuïts en tres tipus de possessions:

- a) La **porció reial** o **reialenc**, dins la qual el monarca té el domini directe, com a partícip en persona, homes i béns a la conquesta, i omnímoda jurisdicció;
- b) les **possessions senyorials**, a les quals, a reserva de l'alta jurisdicció exercida pel monarca, tenen concedit el domini directe *inalienable* els restants porcioners, partícips o beneficiaris de la conquesta, incloent-hi institucions eclesiàstiques, com els bisbes de Barcelona i Girona, el sagristà de Girona, els pabordres de Tarragona i Solsona, l'ardiaca de Barcelona, l'abat de Sant Feliu de Guixols, ordres militars, etc.;
- c) la **porció temporal** de l'Església de Mallorca, composta per 1/10è de les possessions senyorials que té transferides.

4. Reclamacions de part dels delmes per part de l'Església de Mallorca

L'Església diocesana de Mallorca, emperò, començà immediatament a reclamar també —i a més— part dels delmes ocupats pel monarca i els dominis, considerats de *dret diví*, i a fomentar tipus de participació basats en la fórmula de la infeudació, és a dir, del reconeixement de l'Església com a titular dels delmes per part dels laics: es mantenia la possessió de la fracció d'aquests que restà en mans laiques condicio-

nada pel compromís de fidelitat i el reconeixement de domini. Procurava així l'Església que s'esvaís com a fonament de la possessió el dret original de conquesta que pertocava als posseïdors i s'establí un dret eminent, fins i tot de teòric retracte en cas d'infidelitat a la creu.

Un cop aconseguit el desè, doncs, i aprofitant el moment que Jaume està obligat a una política de conciliació amb el papat, ja que desitja de bell nou afavorir l'Església de Tarragona obtenint per a Ferrer el bisbat de la conquerida València —el què les discrepàncies amb la de Barcelona havia fet que el papa frustràs en el cas de l'illa—, obté el bisbe de Mallorca la concessió del «terç» dels delmes del rei sobre els productes principals —cereals, vi i oli—, i es desencadena tota una ofensiva sobre els altres barons —a la qual els eclesiàstics són, lògicament, els més resistents—, que han d'anar sucumbint gradualment al precedent establert pel monarca.

Tals infeudacions es desenvolupen en una segona fase, després de tota casta de contencions i de pressions dels bisbes i del Capítol, entre 1238 i l'any de la mort de Jaume I (1274), i sembla que fins i tot sota coacció, ja que les possessions del «desè» havien estat transferides a la diòcesi ja amb el delme íntegre corresponent incorporat.

De moment no consta la percepció de rendes decimals per part del rei sobre les altres *possessions senyoriales* abans de 1315, ja que el pacte de distribució dels delmes signat entre Jaume i l'Església de Mallorca i confirmat a València el 27 de novembre de 1238 —tot just presa la ciutat—¹³ havia de referir-se sols al delme de la porció reial, vist que els altres porcioners efectuaren transaccions semblants per separat entre 1240 i 1274.¹⁴

5. Distribució dels delmes al reialenc, per productes

El pacte de València de 27 de novembre de 1238 establia la repartició dels delmes entre el rei i l'Església mitjançant les següents fraccions:

	Cereal, vi i oli	Bestiar gros i menut, ovelles llana, formatge i peix
Rei	1/2 del delme	1/2 del delme
Església diocesana	1/4 del delme	1/2 del delme
Parròquia (no esmentada)	1/4 del delme	

Aquest pacte va servir com a model per als altres senyors de dominis a qui l'Església de Mallorca va aconseguir imposar-los-el, com testimoniava a *posteriori* el *pariatge*¹⁵ de 1315, i és versemblant que fossin aplicats a les infeudacions a laics idèntics percentatges, encara que la distribució a altres diòcesis o ordes religiosos o militars titulars de béns territorials a l'illa es va fer sovint sobre la base d'altres fraccions.

Cal insistir que les mencions documentals són enganadores, per tal com es refereixen a «terços» on nosaltres posam 1/4, ja que es dóna tàcitament per deduïda la fracció parroquial, que era un altre quart: el *terç*, doncs, ho era de sols un 75% del delme.

6. Cronologia de les dotacions a la diòcesi de Mallorca

La cronologia de les donacions de desenes parts a l'Església de Mallorca i de les infeudacions de delmes va ésser la que segueix:

DONACIONS DE DESENS

INFEUDACIONS DE PART DELS DELMES

Mallorca

- 18.04.1230 Jacme Sta. Eugènia.
 09.11.1230 Pere, sagristà de Barcelona,
 en nom de la vídua del com-
 te de Bearn i del seu fill
 Gastó.
 16.11.1230 Gilabert de Cruelles.
 24.11.1230 Ponç Hug, comte d'Empúries
 24.11.1230 Gilabert de Cruelles
 12.12.1230 Bernat de Vila Granada, ar-
 diaca de Barcelona.
 09.11.1235 Pere, sagristà de Barcelona

Barcelona

- 17.11.1235 Procurador de l'infant Pere
 de Portugal.
 id. Berenguer, bisbe de Bar-
 celona.
 id. Bernat de Sta. Eugènia.
 id. Ramon Berenguer d'Ager.
 id. Guillem de Montcada.

Tarragona

- 21.12.1235 Guillem de Montgrí, electe de
 Tarragona i sagristà de Giro-
 na (inclosa en la del bisbe de
 Barcelona).

Mallorca

- 16.04.1237 Guerau de Cervelló.
 16.04.1237 Guillerma de Claramunt, ví-
 dua i tutora de Guillem de
 Claramunt.
 18.02.1239 Guillem de Montgrí, sagris-
 tà de Girona.
 28.04.1239 Lupus d'Eslava, comanador
 de l'Hospital.
 22.08.1239 Nunó Sanç.
 03.12.1239 Vital de Fontanet.
 13.03.1240 Robert de Pulcro Vicino
 12.07.1240 Dalmau de Fonollar, coma-
 nador del Temple.

València

- 27.11.1238 Jaume I i Pere de Portugal.

Mallorca

- 21/23.08.1239 Nunó Sanç.
 15.05.1240 Guillem Torroella
 15.07.1240 Gilabert Cruilles
 27.05.1241 Raimon Viridaria
 11.09.1241 Fr. Dalmau Fonollet, preceptor
 del Temple.

DONACIONS DE DESENS

INFEUDACIONS DE PART DELS DELMES

- 20.02.1243 Berenguer de Pinós
 03.04.1245 Petrus de Acuta
 16.05.1245 Pelai Uniç
 29.08.1247 Hug, comte d'Empúries
 29.08.1247 Bernat Sta. Eugènia
 08.04.1249 Guillem d'Ager, comanador
 del Temple.
 18.04.1249 Arnau, prepòsit de Tarragona.15.06.1249 Església Tarragona

Barcelona

- 29.10.1249 Pere Muredine, cavaller.

Mallorca

- 29.10.1249 Martí Yuanes
 19.03.1257 Fr. R. Bertran, comanador de
 l'Hospital.
 06.06.1257 P. Scto. Minato.

Barcelona

- 04.03.1267 Bisbe de Girona

Mallorca

- 15.06.1271 P. de Lauro, comanador del ca-
 tius de Mallorca.

Castelló d'Empúries

- 14.11.1274 Hug, comte d'Empúries.

7. Extensió del reialenc

Al repartiment de l'illa, la distribució en *cavalleries* (agrupació d'alqueries i rafals de magnitud inexacta però aproximada cada *cavalleria* a 2 *jovades* = 32 quartarades), cada 130 de les quals suposava l'obligació de prestar un cavall armat, havia estat la següent:

	Nre. de cavalleries	%	Nre. de cavalls armats
Rei	5.674,5	42,22	43,25
Altres senyors	7.766,5	57,78	57,25
	<hr/> 13.441	<hr/> 100,00	<hr/> 100,5

Entre 1242 i 1310¹⁶ la monarquia de Mallorca (per part de l'infant Jaume, primer com a hereu del regne i després com a primer rei privatiu, i posteriorment per part del seu fill Sanç) segueix un procés d'incorporació de dominis senyorials que ha estat estudiat pels professors Santamaría¹⁷ i Cateura¹⁸ i que hauria suposat, segons el primer, el pas de la porció reial d'un 42,22% a un 67,02% de la superfície insular.

A aquesta concentració s'hi haurien d'afegir part dels béns de l'extingida orde del Temple, a partir de 1312, avaluats pel professor Santamaría en un 2,44% de l'illa,

de manera que el patrimoni reial arribava a un 69,46% de la superfície útil insular, que quedaria distribuïda de la següent manera:

Reialenc:	69,46%
Dominis senyorials:	30,53%

Aquest procés d'incorporació de porcions senyorials al reialenc es va fer mitjançant diverses transaccions,¹⁹ gràcies a les quals, doncs, a principis del segle XIV i abans de 1315, la monarquia hauria estès el seu domini a, pràcticament, un 70% de la superfície insular, de manera que en mans dels barons, eclesiàstics, cavallers i altres titulars o adquirents de dominis quedava el 30% restant.

Acceptant, emperò, que la dotació territorial a l'Església de la desena part de les possessions de què hem tractat hagués estat regular, els totals percentuals obtinguts sobre la base de la distribució primera de *cavalleries* haurien d'esser sotmesos a correcció, per quedar establerts de la següent forma:

		Dotació a l'Església	Reste de la porció	Incorporacions	Total
Porció reial	42,22%	— 4,22%	= 38%	+ 25,24%	= 63,24%
Altres porcions	57,78%	— 5,78%	= 52%	— 25,24%	= 26,76%
	100,00	= 10,00	+ 90%		100,00

Al segon quart del segle XIV, després de les incorporacions i de tota una gamma de cessions, donacions, canvis, etc., als dominis senyorials, ens conta documentalment²⁰ que el reialenc tenia al seu càrrec la prestació de 68,5 dels 100,5 cavalls armats que havien d'estar permanentment disposats a la defensa de l'illa. Si aquesta prestació estigués en una relació directe amb la superfície de cada domini (que no hi pot estar sinó aproximadament), la distribució seria la següent:

	Cavalls armats	Superfície illa
Reialenc		
Porció reial	43,25	
Incorporacions	25,25	68,50
		61,34%
Porcions senyorials:	32,00	28,66%
Porció temporal:		10,00%

D'acord amb ambdues vies de càlcul, doncs, el total de les porcions senyorials, deduïdes la porció del desè diocesà i les diferents incorporacions al reialenc, no arribaria molt més enllà d'un 25% del territori, mentre la porció reial en tindria segur poc més d'un 60%.

8. Rendes dimanades del domini

Les rendes usualment extretes sobre la producció d'aquests territoris estaven constituïdes per «delmes e tasches», a part de les derivades de l'alienació del domini útil (cens) o de les seves transmissions (lluïsmes).

Al segle XIV, les rendes ordinàries d'aquests territoris podien esser respectivament:

1. Rendes derivades del domini:

- sobre les alienacions i transmissions del domini útil (*loïsmes, quarts de loïsmes* en els segons arrendaments, *novells establiments*);
- censos o arrendaments emfiteútics (en diners o en cera, pebre, capons, gallines, etc.);
- agrers, constituïts en general per les *tasques* o *tretzenes* (1/13 de la producció bruta del gra i de vegades la vinya) o altres tipus de càrregues sobre la producció agrària com són pastures, quints (dels fruits), vuitals, desens, quinzenes (del bestiar?) i altres.

2. Rendes decimals, derivades del dret de conquesta del territori de mans d'infidels i dels privilegis de creuada, un cop deduit 1/4 (el quart, equivalent a la primícia d'altres reialmes) per la dotació i manteniment de les parròquies respectives i un altre quart (el *terç* del que quedava) per dotació a l'Església diocesana de Mallorca.

9. La nova distribució dels delmes a partir de 1315

El pacte del *pariatge* subscrit entre el bisbe Guillem i el rei Sanç a 1315 consistí en l'acord de distribuir-se a mitges el rei amb l'Església mallorquina l'íntegra percepció decimal que pertocàs a ambdues institucions dins de l'illa, després de deduïdes la dotació parroquial i la part del senyor als dominis que no fossin de reialenc.

De fet, el pacte rei-Església inclogué tota una gamma de protocols: signats el 13 de setembre de 1315:

—el pacte del *pariatge* dels delmes;

—un document addicional respecte a les diferències en l'avaluació dels patrimoni respectius de l'Església i el rei (segons l'Església, el seu excedia de 400 lliures, cosa que la convertia en perjudicada perquè aportava major part al cabal comú);

—un altre pacte relatiu a la jurisdicció de l'Església dins dels territoris de la seva porció, concedint-li la civil i reservant-se el rei la criminal;

el dia 19 del mateix mes:

—una addició al règim del *pariatge* per la qual es feia extensiu a la desena part de la moneda encunyada a Mallorca;

—l'autorització perpètua a l'Església per treure gra procedent del delme de Menorca, per importar-lo a Mallorca;

el dia 20 del mateix mes:

—es fa saber públicament que l'Església pot imposar sancions, en ple exercici de la jurisdicció civil que li han concedit, dins el territori de la seva porció.

La nova distribució suposava als senyorius, d'acord amb les respectives taxes:

	gra	vi i hortalissa	oli
Parròquia (1/4)	2,5 %	2,2725 %	2% de la producció
Domini directe (1/2)	5,0 %	4,545 %	4% » » »
Rei (1/8)	1'25%	1,13625%	1% » » »
Diòcesi (1/8)	1,25%	1,13625%	1% » » »
	10,00%	9,09 %	8%
	(1/10)	(1/11)	(1/12,5)

En els casos emperò, que el rei o l'Església posseïssin el domini directe, és a dir, en els terrenys de la porció reial o *reialenc* i en els de la porció temporal o *desè*, la nova distribució suposaria:

	gra	vi i hortalissa	oli
Parròquia (1/4)	2,5 %	2,2725 %	2% de la producció
Reialenc (3/8)	3,75%	3,40875%	3% » » »
Diòcesi (3/8)	3,75%	3'40875%	3% » » »

La novetat consistia que el rei entrava a participar, per mitjà de la compartició dels delmes eclesiàstics, en 1/8 dels delmes de les altres porcions senyorials (poc més d'un 25% del territori) i en 3/8 dels de la temporal de l'Església (un 10% del territori), però aquesta augmentava en 1/8 (d'un 2,5% a un 3,75%) la seva participació en els delmes de la *porció reial*, que reunia més de la meitat de l'illa. La fracció que rebia l'Església, per fi, es repartiria en parts iguals entre el bisbe i el Capítol de la Seu.

Exemplificant per al cas del delme del gra, a raó d'un 10%, la negociació de les noves condicions de repartiment, a les diferents porcions i perceptors, va suposar:

Contribuent Perceptor (fraccions del 10%):

abans de 1315:

	Parròquia	Rei	Porcions senyorials	Diòcesi	
Rei	2,5	5,0		2,5	= 10%
Senyorijs	2,5		5'0	2,5	= 10%
Porció temporal	2,5			7,5	= 10%

des de 1315:

	Parròquia	Rei	Porcions senyorials	Diòcesi	
Rei	2,5	3,75		3'75	= 10%
Senyorijs	2,5	1,25	5,0	1'25	= 10%
Porció temporal	2,5	3'75		3'75	= 10%

Si tenim en compte les proporcions relatives de cada tipus de patrimoni, i atribuïnt esquemàticament —i de faisó del tot arriscada— semblant producció a semblant superfície, aquesta alteració hauria suposat les següents participacions sobre la producció total de l'illa:

Contribuent Perceptor (fraccions del 10% de la producció = superfície):

abans de 1315

	Parròquia	Rei	Porcions senyorials	Diòcesi	
Rei (61,34%)	1,53	3,07		1,53	= 6,13%
Senyor. (28,66%)	0,715		1,43	0,715	= 2,87%
P. temp. (10,00%)	0,25			0,75	= 1,00%
	<u>2,5</u>	<u>3,07</u>	<u>1,43</u>	<u>3,0</u>	= 10,00%

des de 1315:				
	Parròquia	Rei	Porcions senyoriales	Diòcesi
Rei (61,34%)	1,53	2,30		2,30 = 6,13%
Senyor. (28,66%)	0,715	0,36	1,43	0,36 = 2'87%
P. temp. (10,00%)	0,25	0,375		0,375 = 1,00%
	<hr/> 2,5	<hr/> 3,035	<hr/> 1,43	<hr/> 3,035 = <hr/> 10,00%

El nou sistema, com es veu, resultava de fet en una quasi menyspreable minva de la percepció per part del rei (un 0,035% o 1 de cada 2.857) en increment de la que rebia l'Església; la importància de la transacció residia, segurament, en el fet que la percepció de l'Església resultava sens dubte potenciada per la major eficàcia dels recaptadors reials, ja que, com deia el rei Sanç al mateix text del pariatge:

«layci, Dei timore postposito, male soluunt decimas et, in dando et soluendo ipsas, magis timent et timerent coercionem et punicionem temporalem quam ueternam».

10. Ajust posterior al règim de «pariatge»

El 24 d'abril de 1338, a Perpinyà, el rei Jaume III va sucumbir a noves contínues i incessanats pressions de l'Església de Mallorca relatives al delme, que pretenia ara percebre íntegre, al·legant que era de *dret diví*. El rei —mal informat o desinformat— feia un acte formulari de pública contricció pel fet d'haver percebut ell i els seus antecessors part del delme degut a l'Església i, absolutament immers en la confusió (*«scrupulo consciencie ducti, menti cepimus agitari»*²¹), confessava haver consultat l'anterior papa Joan XXII (1316-1334), que, tot aprovant i confirmant la composició establerta amb el seu antecessor reial (el «règim de pariatge» dels delmes de 1315), havia accedit a la solució proposada per Jaume III de dur a terme un definitiu gest de conciliació davant de les coercions espirituals de l'Església mallorquina, mitjançant la dotació de quatre noves canongies perpètuas a la Seu de Mallorca a càrrec del patrimoni reial, amb les prebendes oportunes. En un principi hi havia hagut sols dotze canongies, incrementades a divuit per butlla papal de 21-5-1313 donada a Chateaufort, Avinyó.

La dotació per a les canongies va consistir en:

—els drets i la part percebuda pel rei sobre els delmes de forment, ordi, metall i llegums a les parròquies de Petra, Sóller, Santa Maria de Sineu, San Joan de Sineu i l'alqueria de Manresa;

—s'exceptuaren —i per tant percebrien íntegres el rei i els seus successors la part que els pertocava dels drets decimals, censos i altres rendes— els delmes de les alqueries d'Alancel, Boschana, Albadalet i d'en Company, a Petra, que havien estat de l'orde del Temple i que, segons diu la concessió; s'havien sempre venuts a part; probablement es minoraven en raó a l'afegitó al *pariatge* pel qual el Reial Patrimoni havia de compensar cada any l'Església de Mallorca en 200 lliures —pels motius que veurem tot seguit— i que els béns rebuts per la corona a resultes de la confiscació dels de l'orde del Temple es consideraven inclosos en el càlcul d'aquella compensació;

—el valor del dit delme objecte de la donació, i amb les exclusions referides, computats els vuit anys anteriors (a 11 sous la *quartera* de forment i llegums, a 2 sous la de mestall i a 5,5 sous la d'ordi), pujava anualment a 666,6125 lliures, quantitat que s'aplicaria a la dotació de les esmentades canongies, a raó de 130,85 lliures per cada una i any.

La compensació de les 200 lliures annexa al *pariatge* de 1315 s'havia pactat davant el fet que afirmà l'Església que els seus béns excedien en 400 lliures anuals els del rei i que, en repartir a mitges els delmes, això la perjudicava. Però resulta que als comptes del patrimoni del rei no s'hi havien inclòs els béns rebuts a conseqüència de l'extinció de l'orde del Temple, que rendien —segons avaluació de perits— 138,9625 lliures anuals. La part en què les rendes de l'Església excedien les del monarca era doncs sols de: $400 - 138,9625 = 261,0375$ lliures i la meitat que s'havia de compensar ascendia sols a 130,51875 lliures.

Els que des de llavors s'anomenen *delmes de les quatre viles* s'havien estimat en 666,6125 lliures i la dotació total de les canongies en 523,4 lliures, cosa que feia un sobrant a favor del rei de 143,2125; deduint la compensació de 130,51875 lliures que el rei devia cada any a l'Església per la clàusula addicional del *pariatge*, quedaven encara al seu favor 12 lliures, 13 sous i 10 diners que efectivament l'Església abonaria *religiosament* cada any al Reial Patrimoni des d'aquella data, tot al llarg dels segles.

NOTES

¹ Figuren còpies autèntiques de la butlla donada el 30-IV-1248 a Lió sobre les parròquies de l'illa a l'ACM (Arxiu Capitular de Mallorca) als registres *Llibre Vert* Reg. Miralles 3399 F48 v. i *Llibre Groc* Reg. Miralles 3413 F 49, i a l'ARM (Arxiu del Regne de Mallorca) al registre AH 762, document a lloure. El text, no gensmenys, ha estat publicat en nombroses ocasions.

² El paborde Terrassa va avançar a 1757 el supòsit que cita Bover a la pàg. 872 del tom II de la *Historia general del Reino de Mallorca* a l'edició de 1840: «se debe suponer que S. M., prelados y barones y demás porcioneros ya de antes habían cedido a favor de las iglesias parroquiales la cuarta parte de los diezmos». La suposició ha estat acceptada per tots els autors posteriors i difosa per Campaner al seu *Cronicón Maioricense*, Palma de Mca. 1881.

³ La donació de Barcelona, a 5-4-1232, figura a ACM calaix 16418 núm. 1, perg. 13777, Reg. Mir. 3399 F 12 v., 22, 52 v., Reg. Mir. 3413 F 12 i 53. Publicada per Villanueva, *Viaje literario a las Iglesias de España*, Reg. A.H., Madrid 1851 (XXI, pàg. 282); Huió-Cabanes *Documentos de Jaime I de Aragón*, Anubar, Valencia 1976, (vol. I pàg. 293, doc. 165); Pérez Martínez, Llorenç, *Corpus documental balear*, a *Fontes Rerum Baleariarum*, Palma de Mca. 1978 (vol. II pàg. 4), i per Dameto a la *Historia general del reino de Mallorca*, Palma de Mca. 1840, (llibre II.11.3 pàg. 359). També figura publicada al *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* (BSAL, núm. XII, pàg. 62).

⁴ Per exemple, a una comunicació de 17-7-1348 (ARM AH 9 F 43 v.) dirigida per lloctinent Ramon de Sent Martí al batle d'Inca. Al mateix *Llibre dels capítols dels delmes del rey y modo com se ha de pagar* (ARM RP 2146) es menciona (F 7) la primícia (dues barcelles) que cal donar dels residus del gra, un cop delmat i distribuït, a una sentència de finals del segle XIV (1363/73) que és la font principal de jurisprudència respecte al delmament del gra, encara que no es refereix al delme parroquial, ja que allò debatut era si s'havien d'incloure en la recaptació del delme les batedures i la civada per les egúes que havien batut i altre tipus de residus; al F 15 v. es refereix als «compradors de les premisses i delmes del vi» i a «delmer a permeier». Coneixem també un plet de 18-7-1370 (ACM Reg. Miralles 3399 F 230 v. i Reg. Mir. 3413 F 248) relatiu a la jurisdicció sobre delmes entre l'Església i els habitants de Felanitx on un dels punts debatuts és si «ex decima primicia solui debet uel no». El tema era conflictiu perquè els diversos costums locals havien imposat variants respecte al moment de separar el «quart» (abans o després de delmar) i si es delmaven o no també la part dels residus (batedures), del gra de les bèsties, del que s'havia donat als segadors o que restava sobre l'era amb les agranadures (baleig), etc.

⁵ Ley III de les *Partidas* d'Alfons X (1258). Canga Argüelles, *Diccionario de Hacienda* (1833) veu *Primicia*.

⁶ ACM, Reg. Mir. 16418 (calaix 145) núm. 2.

⁷ La donació papal feta per Urbà II a Pere I d'Aragó per document emès a Roma el 16 d'abril de 1095 va ésser prou coneguda per Zurita, Beuter, Escolano, Briz, Belluga, etc., que hi feren continues referències; tampoc no va ésser ignorada pels cronistes del Regne de Mallorca Dameto, Terrassa, Mut, Quadrado, Alemany, Campaner i Bover. Va ésser publicada per Beuter a la *Cronica general de España* a l'edició de València de 1604 (pàg. 43 de la II part) i per Rossell a l'edició del *Liber feudorum maior* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (pàg. 8, doc. núm. 5), que l'adjectiva «apòcrifa» sense donar cap argument; la menciona també San Martín a *El diezmo eclesiástico en España hasta el s. XII* (Palencia, 1940, pàg. XIV de la introducció i 50), si bé no en fa ús, ja que el seu contingut posa en perill tota la seva argumentació vindicativa, que —ignorant qualsevol testimoni dels fets— considera que el delme era únicament eclesiàstic, instituit en temps visigòtics, i tota possessió en mans laiques fruit d'una il·legal usurpació violenta. La Procuració Reial de Mallorca aportà la donació com a prova a repetits processos (ARM RP 60 F 259, F 333, RP 59 F 62) i també la Cúria Diocesana (ACM Reg. Mir. 16418). La donació és en realitat ampliació d'altres d'anteriors: a 1064 el papa Alexandre II (1061-1073), dins les mesures per afavorir la campanya contra els musulmans de Barbastre coneguda com el primer antecedent de l'espirit de *creuada*, concedí als monarques d'Aragó que «pudieran distribuir y anexar las rentas» —de les esglésies i monestirs— *como les parocieses* (Zurita llibre I cap. XX); el 20 de març de 1073 el papa Gregori VII (1073-1085) la confirmà afegint a l'autorització de «distribuir y anexar» les rendes d'esglésies, monestirs i capelles que es fundassin als territoris del regne les d'aquelles que es constituïssin en l'esdevenidor a llocs guanyats als infidels —excepte les de les seus episcopals— (Zurita *ibidem*. Cap. XXIV). La confirmació va ésser publicada també per Beuter a 1604 *Op. cit.* 2ª part cap. IX, pàg. 43 i fa referència a donacions a predecessors de Sancho Ramírez, cosa que podria suposar l'existència de privilegis anteriors fins i tot al d'Alexandre II i a 1063. Quan Pere I envia a Roma, davant el Papa Urbà II (1088-1099), l'abat Aymerich per protestar de les contencions que feien bisbes i abats a la percepció per part seva i dels seus de les rendes eclesiàstiques, s'obtingué la butlla de confirmació de 1095: el papa especifica que podien ell i altres prínceps del seu regne i els seus successors perpetus rebre de les esglésies instituídes a terrenys conquerits a sarraïns «iure belli» —i «sedibus, dumtaxat, episcopalibus exceptis»— els delmes i primícies i altres rendes, sempre que les dotassin de ministres convenients —i convenientment mantinguts— per celebrar els cultes. La pràctica —desvinculada del dret de patronat sobre les esglésies a què va renunciar Pere II— no es va afeblir a la Corona d'Aragó ni es va veure afectada per les disposicions

contràries del IV Concili del Laterà (1215, cànon 54), ja que temps després el papa Alexandre IV (1254-61) va haver de confirmar la interpretació practicada (*Corpus Iuris Canonici* llibre 3, cap. 30 «*de decimis*») segons la qual la prohibició no afectava els drets obtinguts abans del II Concili del Laterà (1179). El cànon, doncs, no va ésser incorporat al Concili Tarraconenc de Lleida de 1229, on s'acceptaven els del IV ecumènic del Laterà pel que fa al regne d'Aragó.

⁸ Procés entre Arnau Sureda i el Capítol de la Seu, relatiu als delmes, estudiat per mi a «Sant Martí d'Alanzell devers 1400. Contribució a l'estudi evolutiu d'un domini senyorial mallorquí», a *Mayurqa*, 20 (1981-1984), que figura a ACM Reg. Mir. 16418; Jeroni Alemany (1736?), «*Memorial en derecho sobre pagar diezmos de algunos frutos como de granas, espigados y uvas de parrales y arrimados a palos, que en vulgar llamamos haleys, espigolats, parrals i aspres*», que figura a ARM AH 6295, doc. solts; memorial de 20-II-1842 del baile del Reial Patrimoni a Mallorca per demostrar el seu dret, com a participi llec de delmes, a rebre la indemnització fixada per la llei de 2-IX-1841 i informació històrica tramesa a l'intendent general de la província el 19-VIII-1846 per donar suport a les susdites pretensions (col·lecció de l'autor). El *Repartiment* de la porció reial de l'illa figura en un còdex en llatí publicat per Próspero Bofarull a *Colección de Documentos Inéditos de la Corona de Aragón*, (Co.Do.In.A.C.A.), Barcelona 1856, i a tres còdexs de l'ARM: el núm. 18 (en llatí), el 19 (en català) i l'anomenat llatí-aràbic, que va ésser publicat per Jaume Busquets Mulet a BSAL, XXX, 1953 (part llatina) i a *Homenaje a Millás Vallicrosa* (part àrab), vol. I, CSIC, Barcelona 1954. Les referències del *Llibre del Repartiment* s'han extret del F 45 v. del còdex 18 de l'ARM (versió catalana) i del F 69 del còdex 26 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó editat per Bofarull a Co Do In A C A.

⁹ La donació de 1230 va ésser publicada per Pérez Llorenç, a *Fontes Rerum Balearum*, I, pàg. 30 doc. 7. Les comunicacions del rei Jaume al bisbe de Mallorca i a Pere de Muredine, ardiaca i prebòsit de la diòcesi, el 7 de maig de 1266, figuren al registre de l'ARM RP 5258 s/f. Per a les contencions entre l'Església de Mallorca i la de Tarragona, relatives a la jurisdicció que aquesta pretenia tenir sobre la diòcesi mallorquina, veg. Ferrer Floré, «Mallorca y la teocracia pontificia», a *Analecta Sacra Tarraconense*, vol. XXIII, Barcelona 1951.

¹⁰ Sentència de l'abat de la Real de 16-I-1265 condemnant Pere i Miquel Nuniç i Fernando Yanes a entregar a l'Església de Mallorca la totalitat del delme de les seves possessions, com a càstig per no haver acudit a anteriors requeriments, a ACM Reg. Mir. 3399 F 29 v. i 3413 F 29; butlla papal donada a Viterbo 18-X-1266, a ACM, perg. 13464 i a BSAL, XIII, pàg. 183; una altra de 20-X-1266, a ACM, perg. 13466, 13313 i a 13312; una altra de 13-VI-1268, a ACM perg. 13473, 13474, Reg. Mir. 3399 F 41, 3413 F 42, 3414 F 8, i 15609 número 35.

¹¹ Alemany, J., al memorial indicat a la nota 8, basant-se en Dameto a *Historia general...* esmentada, pàg. 268 del vol. I, que diu prendre-ho de Marsili, refereix com, davant diverses tempestes que es mogueren en la travessia, el monarca va pregar a la que «*estrella de Mar y Puerto de los navegantes*» prometent «*dar para el edificio de la catedral y donación de las Iglesias la decena parte de todo lo que conquistaria en la isla*», i que immediatament es produí la bonança i la felicitat presa de l'illa; Dameto, empero, al lloc citat, es refereix sols al «*edificio y dotación de la iglesia mayor de la ciudad de Mallorca*» i no a les altres esglésies. A part d'aquestes referències de to semillegendari o a tot estirar tradicional, no consta documentalment la naturalesa del compromís de dotar en un «desè» de les possessions o terres a l'Església o diòcesi de Mallorca, però si que figuren, als documents que concixem, referències a un compromís indeterminat de dotació que anava, a més, annex a la concessió dels delmes als terrenys conquerits de musulmans, com hem vist. A les corts de Barcelona de 21-12-1228 hi figura un addició del dia 23 on es prometia a tots participació proporcional en els béns mobles i immobles que s'obtingueren i el compromís que els comissionats per fer, el repartiment assignassin a les esglésies i clergues «*dominicature et redditum competentes*»; en una altra addició a les corts de Lleida de març-abril de 1229, signada a Tarragona el 28 d'agost, poc abans de fer-se l'expedició a la mar, se substitueix el terme «*dominicature*» per «*portiones*» i segurament és a aquestes mencions que es refereixen diverses butlles papals de Gregori IX, com la de 11-I-1235, on mana al bisbe electe de Tarragona, Guillem de Montgri, que es disposi a rebre la dotació dels cavallers participants a la conquesta de l'illa, els quals «*sicut in instrumento inde confectus plenius dicitur continere... uoto se unanimiter astrinxerunt*» a establir les primeres esglésies als territoris conquerits i «*ibidem dominicaturas et dotem congruam assignarent... de quibus iuri ecclesiasticis illic Domino seruituri possent commodè sustentari*».

¹² Aquest aspecte ha estat tractat a la meua comunicació al XII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó: «*La dotació de l'Església de Mallorca després de la conquesta cristiana (1230-1280)*», Montpeller, 1985.

¹³ La donació de delmes feta pel Procurador de l'infant Pere de Portugal, senyor de Mallorca, el 17-XI-1235 figura als registres de l'ACM *Llibre Verd* F 2 v., *Llibre Groc* F 2, *Cartoral Morella* (Reg. Miralles 3414) F 18 i al pergami 13800. La confirmació feta per Jaume I a Montsó el 13-X-1236 figura al *Llibre Verd* F 41, al *Llibre Groc* F 40 v. al *Cartoral Morella* F 13 i al registre 13765; ha estat publicada per Huici-Cabanes a *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. I, p. 384, doc. 237, ed. Anubar, Saragossa 1982, i també al BSAL, XII, pàg. 47. El pacte de València de 27-XI-1238 relatiu a la distribució dels delmes figura també al BSAL, XI, pàg. 293 i al vol. II de Huici-Cabanes, pàg. 49, doc. 284. Consta a l'ACM pergami 13766, *Llibre Groc* F 41, *Llibre Verd* F 51 u *Cartoral Morella* F 32.

¹⁴ ACM *Cartorial Morella*, Reg. Miralles 3413 F 34 a 47, *Llibre Verd*, Reg. Miralles 3399.

¹⁵ L'acord del *partatge* dels delmes signat a 13 de setembre de 1315 resta encara inèdit. Va esser estudiat a la meua tesi doctoral *El diezmo en Mallorca y en la estructura económica de la Procuración Real: 1315-1396*, llegida a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de les Illes Balears a 1985. El text del pacte inclou, junt amb una recriminació a l'Església, el següent paràgraf: «*Tandem, prefatus dominus rex Iacobus, que in dando semper fuit largus sine mesura, per modum compositionis, concessit predictis episcopo et Capitulo quod de decima quam ipse percipiebat in insula Maioricarum reciperet terciam parte et ipse dominus rex residuas duas partes. Et prefati episcopus et Capitulum, qui astutiores et diligentiores fuerunt in predictis... contra barones et prelatos ... mouerunt questionem super decima quam ipsi barones habuerunt et, finaliter, per compositionem optinerunt terciam partem dicte decime, nullo consensu interveniente predicti domini regis Iacobi, vel successorum ipsius, pro quibus predicta tenebantur et teneri debebant in feudum.*»

¹⁶ La incorporació més important durant la fase immediata a la conquesta va esser la dels béns de Nunó Sanç a l'illa (1/8 de l'illa), dels quals ens ha quedat un *capbreu* ordenat l'any 1304 que va esser publicat per Istanislau de Kostka Aguiló a *BSAL*, núm. XIV i XV entre 1913 i 1915. El *capbreu* ha estat analitzat pel professor Pau Cateura Bennàser a la seva comunicació al XII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó «La repoblació nobiliària de Mallorca por Nuño Sanz», Montpeller 1985.

¹⁷ Sobretot a «En torno a la evolución del modelo de sociedad en el reino de Mallorca», cap. 7, *Estudios Balearics*, núm. 3, Palma de Mallorca, desembre 1981.

¹⁸ Cateura Bennàser, Pablo, «Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (s. XIII y la primera mitad del s. XIV)», a *Estudios Balearics*, núm. 6, pàg. 79 a 130. També «Mallorca a la segona meitat del segle XIII (aspectes polítics i financers fins a 1276)», a *Estudios Balearics*, núm. 17, pàg. 57-86.

¹⁹ En seqüència cronològica extreta de Cateura, *op. cit.*:

1. Adquisició dels béns de Nunó Sanç a l'illa a 1242.

2. Compra dels béns de Bernat de Sancta Eugènia (9 de març de 1271), inclosos en el domini de Guillem de Montcada, vescomte de Bearn (haviem estat prèviament venuts per Bernat de Sancta Eugènia al seu germà Guillem de Montgrí, sagristà de Girona (*BSAL*, núm. XIII, pàg. 266), i és aqueix qui va efectuar la venda a l'infant Jaume (*ibidem*, pàg. 284).

3. Incorporació dels béns de Guillem de Cruïlles, inclosos així mateix en la porció de Gastó de Bearn, successor de Guillem de Montcada, mort a la batalla de Santa Ponça a 1229.

4. Béns del convent de Santa Margarida (desembre de 1279).

5. Id. de Porde del Sant Sepulcre (1280).

6. Adquisició per compra dels béns de Blanca de Montcada (1284), provinents del seu pare, Galicià de Medina (porcioner de la part del rei i de la de Nunó Sanç), i del seu marit Berenguer de Montcada (porcioner de la part del rei).

7. Incautació dels béns de l'orde de Sant Jordi d'Alfama, mitjançant compensació monetària (1300).

8. Incautació, mitjançant indemnització posterior, dels béns de Gastó de Bearn (11 de novembre de 1310), successor de Guillem de Montcada.

9. Incautació de part dels béns del Temple (20 d'abril 1314).

10. Possibilitats d'incorporació del domini del comte d'Empúries, però es va autoritzar la seva transferència als germans Pere i Francesc Pont (1318).

11. Incorporació del patrimoni a l'illa de les monges de Jonqueres (abans de 1332), provinent de la part de la porció de Guillem de Montcada que havia anat a parar a una filla seva que va professar a l'orde a Barcelona. El monestir de les monges de Jonqueres havia estat fundat prop de Sabadell, a la parròquia de Sant Vicenç de Jonqueres, al Vallès, per dona Maria de Terrassa i altres senyores que es varen dirigir al bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, sol·licitant la seva constitució. Sembla que tant el bisbe com el rei i al mateix temps Sant Pere Nolasc havien tengut un somni premonitori, que va decidir la fundació. El primer document conegut és de 1-4-1212, que conté la confirmació del bisbe Berenguer. La fundació va esser aprovada per butlla apostòlica del papa Innocenci III a 1214. El 13 de maig de 1270 el monestir va esser traslladat a Barcelona. Veg. Ibáñez Leiria, M. del Pilar, «La fundación y primera época del monasterio de Junqueras (1212—1389)», a *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 11, pàg. 363-382, Madrid 1981.

²⁰ La distribució dels cavalls armats al segle XIV ens és donada per les relacions documentals a diverses *mostres*, que es contenen als registres de l'ARM AH 436 bis (1332), RP 3142 F 101-101 v. (1344), AH 4721 *passim* (1338-1347).

²¹ ARM RP 33 F 41. ACM Reg. Mir. 3399 *Llibre Verd* F 194, Reg. Mir. 3413 *Llibre Groc* F 201 v.